

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ВИХОВАННЯ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ»**

Виконала: здобувачка 2 курсу
PO1-M22z групи
спеціальності 013 Початкова освіта
Ванюшкіна Юлія Валеріївна

Керівник: **Дутко Олена Миколаївна**,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач

Рецензент: **Каньоса Наталія Григорівна**,
кандидат психологічних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ВИХОВАННЯ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	8
1.1. Змістова характеристика ключових понять дослідження	8
1.2. Способи формування етнічної толерантності молодших школярів.	22
1.3. Умови ефективного виховання міжетнічної толерантності молодших школярів.....	34
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ВИХОВАННЯ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	42
2.1. Діагностика рівня міжетнічної толерантності молодших школярів.....	48
2.2. Розробка та реалізація комплексу форм і методів з виховання міжетнічної толерантності молодших школярів.....	50
2.3. Динаміка рівня вихованості міжетнічної толерантності молодших школярів.....	55
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ.....	72

ВСТУП

В умовах сучасних українських реалій особливої гостроти набуває розуміння й прийняття особистістю не лише національних здобутків і цінностей, а й виховання поваги до кожного, попри його національну чи етнічну приналежність. Відтак, формування національно свідомої, морально стійкої та патріотично налаштованої особистості, здатної до спілкування у міжкультурному просторі, є нагальною проблемою сьогодення.

Соціокультурні загальносвітові трансформації створюють загрозу асиміляції особистості, втрати національних цінностей, зіткнення діаметрально протилежних поглядів, вірувань, світобачень у процесах культурної ідентифікації. Запобігти цьому можна проголосивши толерантність стрижневим принципом життя, що стає комунікативнішим і діалоговим. Фундаментальні засади миру, гуманізму, толерантності уможлиблюють поступ людства, забезпечують успішність міжособистісної та міждержавної співпраці.

Найбільш сприятливим періодом для формування духовно-моральних цінностей є дитинство (І. Бех, О. Кульчицька, С. Ладивір), опанування соціокультурним досвідом (Г. Васянович, І. Зязюн, В. Кремень), набуття етнокультурної компетентності (А. Богуш, В. Зарицька, К. Крутій, Т. Поштарьова). Зважаючи на це, формування толерантної особистості у міжетнічному та міжособистісному аспектах, вважаємо ключовими завданнями освіти учнів початкової школи. Ці питання відображені у низці нормативних документів (Базовому компоненті дошкільної освіти України, Законі «Про освіту», чинних програмах, Концепції громадянського виховання, Національній стратегії розвитку освіти України на 2012–2021 рр.), де акцентовано на розвитку в дитини толерантної свідомості, планетарного світогляду, ціннісного ставлення до себе та оточуючих. Зокрема, одним із стратегічних завдань педагогічної діяльності є побудова ефективної системи національного виховання на засадах загальнолюдських, полікультурних і

громадянських цінностей, забезпечення морально-духовного, культурного розвитку учнів.

У сучасній освіті України усталілися принципи людиноцентризму й гуманізму. В цьому руслі пильна увага зосереджена на особистості дитини, її взаєминах із собою, іншими, оточуючою дійсністю. Л. Божович, О. Кульчицька, В. Котирло та інші вчені довели потенціал дитинства для формування фундаментальних моральних якостей особистості, а на їхній діяльній складовій акцентують Ш. Амонашвілі, Л. Артемова, А. Богущ, Т. Жаровцева, Г. Крайг, К. Крутій, В. Кукушин, С. Ладивір, Н. Лисенко, Н. Луцан, Т. Піроженко, Т. Поніманська, Т. Степанова. До таких якостей відносимо й міжетнічну толерантність, феномен якої здебільшого фігурує в дослідженнях як особистісна якість (О. Грива, Л. Дерман-Спарк, Е. Койкова, В. Кукушин, М. Мальчевська, О. Подівілова), доброзичливе ставлення до представників інокультур (В. Заслуженюк, М. Хайруддінов). Міжетнічна толерантність немислима без етнічної ідентичності (В. Євтух, М. Шульга) та етнокультурної компетентності (В. Зарицька, Т. Поштарьова), що передбачають усвідомлення своєї належності до певної етнографічної групи, наявність знань про власний етнос (етноси), з якими доводиться взаємодіяти. Втілення діяльнісного аспекту міжетнічної толерантності виявляється у міжкультурній взаємодії та комунікації, яка є практичною детермінантою досліджуваної якості й вивчається дослідниками Ф. Бацевичем, Дж. Бенксом, О. Будник, В. Євтухом, Дж. Каммінсом, Л. Ніколаєвою, Н. Терентьєвою, Ф. Уордлом, Л. Філмор та ін.

Так, гуманізоване виховання є особистісно зорієнтованим, тобто здатним формувати цілісну реалістичну картину світу, актуалізувати суб'єктний досвід школярів, формувати їх соціально-моральну сферу. Дослідження у цьому аспекті знаходимо у сучасних дослідженнях І. Беха, А. Бойко, Г. Васяновича, Т. Поніманської, Г. Пустовіта, І. Якиманської. Гуманістичну складову педагогічної діяльності досліджують С. Гончаренко, О. Дубасенюк, І. Зязюн, О. Кононко, Ю. Мальований.

У державному стандарті початкової освіти [20] до ключових компетентностей належить громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають:

- спроможність діяти як відповідальний громадянин та брати повноцінну участь у громадському та суспільному житті, зокрема школи та класу, спираючись на розуміння соціальних, економічних і політичних понять та сталого розвитку, критичне оцінювання основних подій національної, європейської та світової історії, а також повагу до прав людини та верховенства права, цінування культурного розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України;

- виявлення поваги до інших та толерантності, уміння конструктивно співпрацювати, співчувати та діяти в конфліктних ситуаціях, зокрема пов'язаних з різними проявами дискримінації. Дбайливе ставлення до особистого, соціального і фізичного добробуту та здоров'я, дотримання здорового способу життя; розуміння правил поведінки і спілкування, що є загальноприйнятими в різних спільнотах і середовищах, спроможність діяти в умовах невизначеності та багатозадачності.

Водночас проблема виховання міжетнічної толерантності учнів початкової школи, у зв'язку з її поліаспектністю, потребує ґрунтовного вивчення у теоретико-методичному та організаційно-технологічному контекстах, що дасть змогу усунути суперечність між реальною необхідністю виховання міжетнічної толерантності з наймолодшого віку та відсутністю належної гуманістично-спрямованої, насиченої полікультурним змістом виховної роботи, яка б не лише допомогла дітям оволодіти теоретичними знаннями про представників інших народів та етносів, а й сприяла б формуванню позитивного ставлення до них, слугувала стимулом до відповідної діяльності.

Серед ціннісних орієнтирів сучасної української школи визначено толерантність [77].

Отже, актуальність проблеми толерантності, її суспільна й педагогічна значущість, недостатнє теоретичне й практичне вивчення, зумовили вибір теми магістерського дослідження **«Виховання міжетнічної толерантності молодших школярів в Новій українській школі»**.

Об'єкт дослідження – процес виховання міжетнічної толерантності молодших школярів.

Предмет дослідження – форми і методи виховання міжетнічної толерантності у молодших школярів.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально апробувати комплекс форм і методів виховання міжетнічної толерантності молодших школярів.

Гіпотеза дослідження: рівень вихованості міжетнічної толерантності молодших школярів підвищиться за умови використання в освітньому процесі початкової школи спеціально розроблений комплекс форм і методів.

Відповідно до поставленої мети та висунутої гіпотези були сформульовані **завдання дослідження:**

1. Визначити та науково обґрунтувати сутність поняття «виховання міжетнічної толерантності молодших школярів», уточнити зміст поняття «міжетнічна толерантність».

2. Виявити критерії, показники та схарактеризувати рівні вихованості міжетнічної толерантності учнів початкової школи.

3. Обґрунтувати та експериментально перевірити комплекс форм і методів виховання міжетнічної толерантності молодших школярів.

Згідно з виокремленими завданнями використано комплекс **методів дослідження:**

– **теоретичні:** історико-логічний – вивчення теоретико-методологічних основ досліджуваної проблеми; аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення наукових джерел для визначення категоріально-понятійного апарату дослідження та визначення комплексу форм і методів виховання міжетнічної толерантності молодших школярів;

– **емпіричні:** узагальнення педагогічного досвіду з метою вивчення стану досліджуваної проблеми; індивідуальні бесіди; комплекс діагностувальних завдань – визначення рівня вихованості міжетнічної толерантності учнів; спостереження, аналіз продуктів творчої діяльності вихованців; педагогічний експеримент для виявлення динаміки рівня вихованості міжетнічної толерантності учнів.

Експериментальна база дослідження. Експериментальне дослідження проводилося в Кам'янець-Подільському ліцеї №16 Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області.

Теоретичне значення роботи полягає в обґрунтуванні особливостей виховання в молодших школярів міжетнічної толерантності.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження сприятимуть вихованню в молодших школярів міжетнічної толерантності на рівні ЗЗСО, початкової школи тощо.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2022-2023 рр.) та представлено на міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях.

Публікації.

Ванюшкіна Юлія. Виховання міжетнічної толерантності молодших школярів як наукова проблема // Збірник наукових праць студентів і магістрантів педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; педагогічний факультет ; [відпов. секр. Н.В. Бахмат]. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2023. Вип. XIX. С. 58-62.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі представлено теоретичне узагальнення та прикладний аспект розв'язання проблеми виховання міжетнічної толерантності молодших школярів у НУШ, які знайшли втілення в обґрунтуванні та перевірці ефективних педагогічних умов підвищення рівня досліджуваного феномена.

1. Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми виховання міжетнічної толерантності засвідчив, що недостатню увагу в дослідженнях приділено специфіці її реалізації.

Визначено, що виховання міжетнічної толерантності молодших школярів – це цілеспрямований процес гуманного та міжетнічного виховання учнів на засадах партнерства і толерантної свідомості; забезпечення в класній кімнаті толерантного середовища, що характеризується єдністю всіх суб'єктів виховного процесу (вчителя, учнів, батьків), терпимістю і повагою до інокультур, учнів інших етносів і бажання взаємодіяти з ними. «Міжетнічна толерантність» є особистісною якістю, ознакою гуманної людини, як партнерство у спілкуванні на основі доброзичливої суб'єкт-суб'єктної взаємодії, поваги до людей інших народів, незалежно від їхньої соціальної належності, національності, раси, культури, релігії.

2. Виявлено критерії та показники вихованості міжетнічної толерантності учнів: 1) когнітивний (знання про самого себе як представника певної спільноти, про свою країну, її символи, національні звичаї й традиції; уявлення про національну культуру інших країн; уміння диференціювати прояви добра і зла в учинках й поведінці однолітків і дорослих); емоційний (адекватність емоційних відгуків на почуття й емоції інших людей, здатність до емпатійного співпереживання, поцінування оточуючих (людей / учнів), толерантне ставлення до їхніх думок, почуттів, поглядів, ідей); 3) діяльнісний критерій з показниками (уміння здійснювати міжособистісну взаємодію з представниками інокультур і співвітчизниками на засадах поваги та

партнерства; культура поведінки, що виявляється в дотриманні норм моралі в щоденних учинках і діяльності; рефлексія як здатність передбачати наслідки своїх дій і висловлювань). Вихованість в учнів початкової школи міжетнічної толерантності виявляється на високому, середньому та низькому рівнях.

Зміст когнітивного компонента визначалося з допомогою методики «Уявлення школярів про етичну толерантність». Для виявлення рівня емоційного ставлення молодших школярів до людей іншої національності було використано методику «Незакінчені речення». Для виявлення діяльнісного компонента вихованості міжетнічної толерантності молодших школярів було використано проблемну ситуацію за методикою «Кінотеатр».

З отриманих даних констатувального етапу експерименту зроблено висновок про те, що учні 4-го класу загалом мають середній рівень вихованості міжетнічної. Також з'ясовано, що 22% (6 осіб) мають низький рівень вихованості міжетнічної толерантності за когнітивним показником, низький рівень – мають 12% (4 особи) рівень вихованості міжетнічної толерантності за емоційним компонентом, а також 12% (4 особи) показали низький рівень вихованості міжетнічної толерантності за діяльнісним критерієм.

3. На основі одержаних результатів констатувального етапу було розроблено комплекс форм і методів виховання міжетнічної толерантності молодших школярів.

Робота проводилася за 3 етапами.

1. Підготовчий етап передбачав: підбір методичної літератури для реалізації плану; підбір наочно-дидактичного матеріалу, художньої літератури, прислів'їв, ігор; ознайомлення дітей з літературними, художніми та музичними творами, що відповідають проєкту тематики; підбір етичних розмов на чотири теми.

2. Основний етап: ознайомлення учнів з літературними, художніми та творами за розробленим планом занять; проведення з учнями ігрових та пізнавальних занять з елементами етичних розмов; формування вміння учнів працювати у колективі, висловлювати свою думку, розмірковувати.

3. Заключний етап: закріплення знань учнів про міжетнічну толерантність під час основної навчальної діяльності; аналіз результатів реалізації комплексу форм і методів.

На основі отриманих даних контрольного етапу експерименту можна помітити позитивні зміни рівнів вихованості міжетнічної толерантності молодших школярів за кожним з критеріїв. Так, за когнітивним критерієм показник низького рівня знизився на 15%, середнього на 7%, а показник високого рівня зріс на 22%. Динаміка рівнів емоційного критерію має такі результати: показники низького та середнього рівня знизилися на 5%, а показник високого рівня піднявся на 10%. За діяльнісним критерієм можна сказати, що низький рівень знизився на 4%, середній має 32% – той самий показник, що і на констатувальному етапі експерименту, а відсоток показника високого рівня піднявся на 4%.

Таким чином, аналіз результатів контрольного етапу експерименту показав, що збільшилася кількість учнів із високим та середнім рівнем вихованості міжетнічної толерантності молодших школярів.

Отже, результати експериментальної роботи довели, що реалізація розробленого комплексу форм і методів забезпечило позитивну динаміку вихованості міжетнічної толерантності молодших школярів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Подальшого вивчення потребують технологічні аспекти виховання міжетнічної толерантності молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агадуллін Р. Р. Полікультурна освіта – методолого-теоретичний аспект // Педагогіка і психологія. 2014. № 3 (44). С. 18–29.
2. Антоненко О. Ю. Роль навчання в суспільному житті [Електронний ресурс]. URL: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2009_20_1/sb20_ch1_06.pdf.
3. Беленька Г. Культурно-освітнє середовище ЗВО як чинник формування професійної компетентності майбутнього педагога // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : наук. записки РДГУ. Рівне : РДГУ, 2021. Вип. 1 (44). С. 17–21.
4. Богуш А. М. Виховання учнів дошкільного віку // Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України; [гол. ред. В. Г. Кремень; заст. гол. ред. і В. І. Луговий, О. М. Топузов; відп. наук. секр. С. О. Сисоева; 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1144 с. С. 88–89.
5. Бойко А. М. Упровадження інновацій – стратегія прискореного розвитку педагогічної практики і теорії // Постметодика. 2010. № 2 (93). С. 16–23.
6. Бойченко В. В. Полікультурне виховання в контексті формування культури миру // Педагогіка і психологія. 2015. № 1 (46). С. 24–31.
7. Будник О. Етновиховне середовище педагогічного навчального закладу: теоретико-методологічний аспект // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2012. № 5. С. 175–184.
8. Будник О. Б. Етноекономічна компетенція школяра : монографія. Київ-Івано-Франківськ : Вид-во «Плай» ЦІТ ПНУ ім. В. Стефаника, 2008. 200 с.
9. Васянович Г. Методологічні контексти педагогічної науки на сучасному етапі її розвитку // Педагогічна освіта і наука в умовах класичного університету : традиції, проблеми, перспективи : у 3 т. Т. 1 : Підготовка педагогічних кадрів у вищій школі: виклики, проблеми, динаміка змін : зб.

наук. пр. / за ред. М. Євтуха, Д. Герцюка, К. Шмидта. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. С. 11–27.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.). 5-те вид. / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

11. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. Львів : Львівський обласний науково-методичний інститут освіти ; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенка. 1996. 238 с.

12. Войцещук Л. Є. Інтерактивне навчання – технологія сучасного навчання. Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2011. № 3 (16). С. 46–49.

13. Гельвецій Клод Адріан. Про людину, її розумові здібності та її виховання. / пер. з франц. Валер'яна Підмогильного. Київ : Основи, 1994. 416 с.

14. Гордійчук О. Є. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Чернівці, 2008. 280 с.

15. Грибинюк М. Б. Можливості використання педагогічних ідей Ж.-Ж. Руссо у початковій школі на прикладі роману «Еміль, або Про виховання» // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Пед. науки. 2012. № 15, ч. 1. С. 228–237.

16. Гнатовська К. С. Прийоми формування толерантності як соціальної якості молодшого школяра // Теорія і методика навчання : проблеми та пошуки. 2020. Вип. 17. С. 17 – 23.

17. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища : дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.10. К., 2008. 417 с.

18. Гусейнова Е.М. Основні підходи до вивчення поняття толерантності у вітчизняній та зарубіжній науці // Молодий учений. 2014. №21. С. 626 – 629.

19. Декларація принципів толерантності, схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на її 28-й сесії в Парижі 16 листопада 1995 року. 14 с.

20. Державний стандарт початкової освіти. URL: <http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/>.

21. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : підручник. 3-тє вид., випр. Київ : Академвидав, 2015. 302, [1] с..

22. Дубасенюк О. А. Підготовка майбутніх учителів до толерантної взаємодії в умовах полікультурного середовища // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Житомир, 2007. Вип. 35. С. 62–65.

23. Етнопедагогічний контекст професійної підготовки студентів у вишах Прикарпатського регіону: навч.-метод. посіб. / за ред. проф. Н. В. Лисенко. К. Івано-Франківськ, 2019. 344 с.

24. Іванчук С. А., Георгян Н. М. Сутність і структура етнокультурної компетентності дітей дошкільного віку // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : збірник наукових праць / Гол. редактор Г. П. Шевченко. Вип. 1 (105). Київ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. С. 58-67.

25. Жаровцева Т. Г. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з неблагополучними сім'ями : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Одеса, 2007. 43 с.

26. Зарицька В. Г. Формування полікультурної компетентності учнів і вчителя як компонента культури міжнаціонального відносин // Постметодика. 2008. № 2 (79). С. 33–38.

27. Зязюн І. Естетика і етика педагогічної дії // Сучасні заклади освіти – 2013 : міжнар. виставка, 28 лют. – 2 берез. 2013 р. : офіц. каталог виставки / МОН, молоді та спорту України, НАПН України. Київ, 2013. С. 26–27.

28. Калаур С. М. Психолого-педагогічні підходи до формування міжетнічної толерантності студентів у закладах вищої освіти // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред. Л.П. Мельник, В.І. Співака. Вип. XXXIV. Серія:

соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: Видавець Панькова А. С., 2020. С. 76-84.

29. Карпенчук С.Г. А якщо звернутися до «Пампедії» ... // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Наукові записки РДГУ. Вип. 17(60), 2017. С. 55-60.

30. Кириченко В. Виховний простір : сутність і технологія створення // Постметодика. 2019. № 2 (86). С. 7–15.

31. Козлакова Г. О. Ергономіка Г. О. // Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України; [гол. ред. В. Г. Кремень; заст. гол. ред. і В. І. Луговий, О. М. Топузов; відп. наук. секр. С. О. Сисоева; 2-ге вид., допов. та нерероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1144 с. С. 263.

32. Комар О. Інтерактивні технології – технології співпраці // Початкова школа. 2014. № 9. С. 5–7.

33. Коменський Я. А. Материнська школа, або Про дбайливе виховання юнацтва у перші шість років // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. посіб. для студ. пед. навч. закл. спец. «Дошкільне виховання» / упоряд.: З. Н. Борисова, В. У. Кузьменко ; за заг. ред. З. Н. Борисової. Київ : Вища шк., 2004. С. 10-24.

34. Кононко О. Л. Виховання // Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України; [гол. ред. В. Г. Кремень; заст. гол. ред. і В. І. Луговий, О. М. Топузов; відп. наук. секр. С. О. Сисоева; 2-ге вид., допов. та нерероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1144 с. С. 87–88.

35. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти // Стратегія. Реалізація. Результати. Київ : Грамота, 2015. 448 с.

36. Крутий К. Л. Технологія формування полікультурної особистості (конспекти занять з українського народознавства з дітьми старшого дошкільного віку) Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2010. 220 с.

37. Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції : Навчальний посібник. 2-ге видання, перероблене, доповнене. Суми : Університетська книга, 2020. 304 с.

38. Культура народів світу : Комплект наочних посібників. Навчальне видання / ред. Н. О. Одарюк. Харків : Вид-во «Світогляд», 2011. 28 окремих арк. [У папці]. (Серія « Демонстраційний матеріал»).

39. Кульчицька О. І. Розвиток моральних почуттів у учнів старшого дошкільного віку. Дошкільна педагогіка і психологія : республік. наук.-метод. зб. Київ : Вид-во «Радянська школа», 1968. Вип. 4. С. 73–80.

40. Лисенко Н. В. Етнопедагогіка дитинства : навч.-метод. посіб. Київ : Вид. Дім «Слово», 2011. 720 с.

41. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови»: на допомогу здобувачам наукового ступеня. Львів : СПОЛОМ, 2014. 76 с.

42. Лозко Г. Українське народознавство. 3-е вид. Харків : Вид-во «Див», 2005. 472 с.

43. Лопатіна О. О. 600 творчих ігор для дошкільнят і школярів. Харків : Основа, 2012. 224 с. (Серія «Етика»).

44. Луговий В. Через діалог і консенсус до синергії людської культури (Вступне слово перед учасниками конференції) // Міжкультурний діалог у сучасній освіті : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 11 листопада 2008 р. Київ : Видавець СПД Цудзинович Т.І., 2009. С. 6–11.

45. Луцан Н. І. Українські народні ігри як засіб розвитку мовлення молодших школярів : метод. посіб. Івано-Франківськ, 2014. 60 с.

46. Максимова О.О. Позиція толерантності вчителя НУШ // Система підготовки майбутніх фахівців у контексті становлення Нової української школи : монографія / за заг. редакцією В. Є. Литнєва, Н. Є. Колесник, Т. В. Завязун. Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2019 344 с. С. 38–54.

47. Мацейків Т. І. Етнокультурна ідентифікація особистості // Педагогіка і психологія : науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України. 2011. № 1 (30). С. 17–23.

48. Назаренко К. В. Інтернаціональне виховання старших школярів в дитячому садку. Дошкільна педагогіка і психологія : республік. наук.-метод. зб. Київ : Рад. школа, 1982. Вип. 12. С. 14–22.

49. Ноздрова О.П., Алиєв Яшар. Виховання міжетнічної толерантності у школярів // Модернізація освітнього процесу в сучасних закладах освіти : збірник наукових праць / редкол. О. Я. Чебикін та ін. Одеса: Університет Ушинського, 2022. С. 141-147.

50. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. О. М. Пехоти. Київ : А.С.К., 2002. 255 с.

51. Островська Маріанна. Інноваційне середовище в початковій школі. Монографія. Берегове-Ужгород, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II-ТОВ «РІК-У», 2021. 288 с.

52. Павленко В. Інформаційне забезпечення інноваційної діяльності педагога // Постметодика. 2010. № 2 (93). С. 41–44.

53. Педагогіка загальна та мистецька. Методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи : для студентів спеціальності 025 Музичне мистецтво. Укл. : Скорик Т. В. Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2023. 64 с.

54. Петухова Л. Є. Розширення можливостей навчального процесу в умовах інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища // Інформаційні технології в освіті. 2010. № 6. С. 32–37.

55. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника : перспективи розвитку : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 136 с.

56. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. / за ред. О. І. Пометун. Київ : Вид-во А.С.К., 2004. 192 с.

57. Процеси гуманізації та гуманітаризації освіти : моногр. / А. В. Сакун, О. П. Кивлюк, М. О. Нестерова та ін. Київ : КНУТД, 2020. 176 с.

58. Романюк К. Втілення ідей виховання міжетнічної толерантності учнів у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. Василь Сухомлинський і школа ХХІ століття: традиція й інноваційність : матеріали Всеукр. конф., (м. Умань, 5–6 квітня 2012 року) / гол. ред. Кузь В. Г. Умань : ПП Жовтий О.О., 2012. С. 73–76.

59. Романюк, К. О. Педагогічні умови виховання міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку : дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.08 – дошкільна педагогіка ; Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2014. 243 с.

60. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. К. : Вид-во імені О. Теліги, 2003. 328 с.

61. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. Львів–Краків–Париж : Просвіта, 1993. 127 с. (Попул. енциклопедія «Просвіти». – Ч. 4.).

62. Секрети політики від Арістотеля // «День» : газета. URL: <https://day.kyiv.ua/article/naprykintsi-dnya/na-horodi-buzyna>.

63. Савенко М. Казки Південної України як етнографічне джерело. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету, 2022. Вип. 59, С. 137-149. [Електронний ресурс]. URL: <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/641>.

64. Семенов О.М. Семен Устимович Гончаренко як акмеособистість у царині методології науково-педагогічних досліджень // Фізико-математична освіта : науковий журнал. 2016. Випуск 4(10). С. 117-120.

65. Сінельнікова М. В. Категоричний імператив І. Канта та «золоте правило» моралі // Гілея : науковий вісник. 2019. Вип. 143(2). С. 143-147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2019_143%282%29__32/.

66. Словник термінів і понять сучасної освіти / уклад. : Л. М. Михайлова, О. В. Пагава, О. В. Проніна. За заг. ред. Л. М. Михайлової. Сєверодонецьк, 2020. 194 с.

67. Словник термінів міжкультурної комунікації / уклад. Ф. С. Бацевич [Електронний ресурс]. URL: доступу : <http://terminy-mizhkultkomunikacii.wikidot.com/m>.

68. Спіноза Б. Етика [Електронний ресурс]. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Spinoza_Benedykt/Etyka.pdf?.

69. Столяренко О. Ціннісне ставлення до людини : виховна модель толерантних взаємовідносин учасників навчально-виховного процесу // Рідна школа. 2010. № 3 (березень). С. 47–52.

70. Сухомлинський В. О. Квітка сонця : Притчі, казки, оповідання / пер. Д. С. Чередниченка. Харків : Вид-во «Школа», 2009. 240 с.

71. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа. Вибрані твори : в 5 т. Т. 4. Київ : Радянська школа, 1976. С. 7–392.

72. Творимо разом світ, безпечний для дитини : інфор. метод. матеріали ; наук. кер. та ред. І. Д. Зверєвої. Київ, 2012. 268 с.

73. Терентьева Н. О. Полікультурне виховання як основа міжкультурного спілкування. Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі : збірка матеріалів Міжнародного конгресу. VII Слов'янські педагогічні читання. Черкаси : Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2015. С. 181–183.

74. Українка Л. Лист до товаришів. Зібрання творів : в 12 т. Т. 8 : Літературно-критичні та публіцистичні статті. Київ : Вид-во «Наукова думка», 1977. С. 9–11.

75. Українка Л. Фольклорні записи. Зібрання творів : в 12 т. Т. 9 / під ред. О. Я. Безпальчук. Київ : Наукова думка, 1977. С. 9–169.

76. Ушинський К. Д. Твори : в 6-ти т. Київ : Радянська школа Т. 2, 1955. 446 с.

77. Ціннісні орієнтири сучасної української школи [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentation-Roman-Stesichin.pdf>.